

was de utrechtse indologie-opleiding een petroleum faculteit?

H. Feddema en O.D. van den Muijzenberg

In 1925 werden aan de Rijksuniversiteit Utrecht een aantal bijzondere leerstoelen ingesteld voor het onderwijs in Indologie en Indisch recht. Deze tweede universitaire Indologie-opleiding is gepland en gefinancierd door grote ondernemingen die belangen in Indië hadden. De ondernemers deden dit met de uitdrukkelijke bedoeling om een tegenwicht te bieden tegenover de bestaande, Leidse opleiding. Men wilde ambtenaren voor het Binnenlands Bestuur in Indië laten opleiden die het Nederlands gezag aldaar zo lang mogelijk in stand zouden houden. In zijn Treub-biografie zegt Van Esveld: "Voor goed begrip deel ik mee dat de stichting van de *Indologische Faculteit te Utrecht* niet uitging van de Ondernemersraad en dat de vereniging er officieel geheel buiten stond. Noch op de keuze der professoren, noch op de richting van het onderwijs kon of wilde de werkgeversvereniging enige invloed doen gelden. Wel hadden afzonderlijke leden door hun bijdragen de oprichting der faculteit mogelijk gemaakt". (N.E.H. van Esveld: *Treub*, IJssen 1958, p. 162).

Hoewel Van Esveld uitvoerig citeert uit jaarverslagen van de Ondernemersraad, heeft hij kennelijk archief no. 81 van dit lichaam niet ter inzage gehad. Anders had hij kunnen weten dat bovenstaande beweringen alle onjuist zijn en dat zelfs de laatste enige kwalifikatie behoeft: afzonderlijke leden maakten, hiertoe uitdrukkelijk door de ondernemersraad uitgenodigd, de oprichting financieel mogelijk. Zulks met de door henzelf uitgesproken bedoeling, het onderwijs in bovenbedoelde zin te beïnvloeden en de abiturienten als gelijkwaardigen van de Leidse indologen toegang te verschaffen tot het Binnenlands Bestuur.

Wij hopen een en ander in dit paper aan te tonen. Het is niet de bedoeling om op deze plaats na te gaan of de opzet van de ondernemers inderdaad geslaagd is. Evenmin willen wij herzieningen aanbrengen in het biografisch beeld van de voornaamste personen, die bij deze gebeurtenissen betrokken waren. De oorspronkelijke, wetenschapstheoretische thematiek - die van de verschillen in benadering van de Indologie tussen de Leidse, ethische school en de Utrechtse opleiding - moest hier achterwege blijven. In ander verband hopen wij hieraan verder te werken. Dit stuk is voornamelijk gebaseerd op archiefstukken uit archief 81 van de Ondernemersraad voor Nederlands-Indië, die berusten bij de Rijksuniversiteit te Utrecht. Aan deze instelling zijn wij dank

verschuldigd, meer in het bijzonder geldt dit haar werknemers, die door hun bekwame medewerking dit artikel mogelijk maakten.

1. "Het belang" in Indië

Op 7 oktober 1925 werd de faculteit geopend. Aanwezig daarbij waren onder meer H. Colijn, voorzitter van de ministerraad, M.S. Koster, secretaris-generaal van het departement van Koloniën, M.W.F. Treub en G.J.W. Putman Cramer, resp. voorzitter en secretaris van de Ondernemersraad voor Ned.-Indië en D.A.P.N. Koolen, minister van arbeid, handel en nijverheid. Aan de opening ging een felle persstrijd vooraf in Nederland en Indië. Aanhangers van de Leidse ethische school in de koloniale politiek verweten de oprichters dat aan de oprichting andere dan zuiver wetenschappelijke motieven ten grondslag lagen. Van Gybrand Oosterhoff, secretaris van de faculteit schreef later over initiatiefnemer Treub, "De persstemmen uit Indië verweten hem reeds, dat hij het belang op den voorgrond stelde; persstemmen die zich begonnen te uiten toen in den loop van den tijd iets van de plannen uitlekte". (1)

Waren de belangen van het Nederlands bedrijfsleven in de kolonie inderdaad aanzienlijk? Wat vertegenwoordigde de Ondernemersraad voor Ned. Indië?

Bekend is de snelle expansie van de ondernemingslandbouw, de handelslandbouw der bevolking en het vervoer in de periode 1900-1930 onder westerse (voornamelijk Nederlandse) invloed. (Burger, 1975 II, 2 vv en *passim*). Voor 1905 is er een schatting van de totale Nederlandse beleggingen in Indië: f 1 miljard - winsten hieruit f 78 miljoen (alleen al in de Javaanse suiker f 25 miljoen winst). (Roland Holst, 1932 II, 194 vv).

In 1923 meldt H. Colijn, dat er in Indië al f 3,6 miljard belegd is; daarvan f 2,6 miljard in Nederlandse handen, waarvan in Ned. ondernemingen f 1.900.000.000. (2). Hoe winstgevend Indië kon zijn zien we bij Roland Holst: "27 suikermaatschappijen werkten in 1925 met een kapitaal van f 85 miljoen. De totale winst in dat jaar bedroeg f 34,5 miljoen." (Roland Holst, 1932 II, 159). Tinbergen en Derksen geven het kwantitatief belang van "Indië" voor de Nederlandse economie aldus aan: "Deskundigen nemen aan, dat het kapitaal, dat Nederland in Indië heeft gestoken, rond 4 miljard gulden bedraagt. Ter vergelijking diene dat het nationale vermogen van Nederland op 20 à 25 miljard gulden geschat wordt. Het genoemde cijfer omvat alle beleggingen, dus niet alleen die in cultures, mijnbouw, handel, scheepvaart en verkeer, electriciteits- en gasmaatschappijen en andere industrieën, maar ook de beleggingen in de Nederlands-Indische staatsleningen". (3). Bij een dermate sterk economische gebondenheid aan de kolonie moesten de "Nederlands-Indische" ondernemers wel nauwlettend in de gaten houden, hoe de banden tussen moederland en kolonie zich ontwikkelden. Op 24 augustus 1921 richtten zij de Ondernemersraad voor Ned.-Indië op. Dit lichaam, gevestigd naast het Ministerie van Koloniën op het

Plein te Den Haag, behartigde hun gemeenschappelijke belangen. Eerste voorzitter ervan werd Dr. M.W.F. Treub, voormalig hoogleraar, staatsman en politicus. Een van de ontwikkelingen, die de ondernemers de meeste zorg baarden, was het toegroeien naar autonomie van de volkeren van Nederlands-Indië. Mede door het onderwerpen van de hele archipel en het ontplooiën van enige onderwijsactiviteit had Nederland de basis gelegd voor de opkomst van een inheemse nationalistische beweging. Een van de reacties hierop was het instellen van de volksraad in Indië. Ook op andere manieren kwam het Gouvernement enigszins aan de eisen van de nationalistes tegemoet. De ondernemers zagen deze politiek gedeeltelijk als gevolg van het "ethische" onderwijs, dat door beide Leidse hoogleraren aan toekomstige B.B.-ambtenaren werd gegeven. Om tegen deze invloeden een tegenwicht te creëren namen zij de erudiete, doch in Indië geheel onbekende oud-ambtenaar C. Gerretson in de arm (4).

2. De gang van zaken rond de oprichting

Een eerste schets van de op te richten opleiding geeft C. Gerretson in een nota, gedateerd 15 juni 1923, die hij schreef voor de ondernemersraad voor Nederlands-Indië. De aanhef ervan luidt: "De natuurlijke spanning tusschen het beheerschte en het heerschende ras doubleert zich meer en meer met eene economische tegenstelling; het irreëel staatkundig stelsel dreigt deze tegenstelling direct in het staatkundig leven tot uiting te brengen..."

Gerretson onderscheidt dan twee ontwikkelingen, die ertoe bijdragen kolonie en moederland economisch en staatkundig te scheiden: de volksbeweging, die hij niet erg krachtig maar ook niet goed te beïnvloeden acht; daarnaast de vaderlandse capitulationisten.

"Oneindig gevaarlijker", zo schrijft hij, "is echter de ontwikkeling by althans een deel van het heerschende ras; de geleidelijke ondermyning van den zedelyken ondergrond van het gezag in Indië by hen, die dit gezag hebben uit te oefenen; de groeiende twyfel aan de "Berechtigung" onzer heerschappy; ... aan elke revolutie gaat de *innerlyke abdicatie* van de heerschende klasse vooraf."

Deze abdicatie schrijft Gerretson vooral toe aan de invloed van het (Leidse) hoger onderwijs. Deze invloed heeft de hogere echelons van het Binnenlands Bestuur reeds aangetast en bederft nu ook de toekomstige ambtenaren hiervan, de Indologie studerende jeugd en zelfs, via de Indische pers, de intellectuele inlanders. Wat te doen tegen deze meerkoppige Sokrates? Gerretson stelt voor, het Leidse monopolie (op het hoger onderwijs in Indologie en Indische recht) te doorbreken.

"Dit is zonder veel omslag mogelyk door gebruik te maken van het instituut der byzondere leerstoelen, dat tot dusverre, in ons land nimmer tot de volle ontwikkeling is gebracht, dat (sic) het in Engeland en Amerika geniet". (nota p. 6).

"Eene stichting ..., liefst niet door maar onder den invloed van den Ondernemersraad, gevestigd en een byzonder hoogleraar benoemd om onderwys te geven in eenige hieronder nader te bespreken vakken".

Het tegengaan van de Leidse invloed, het gebruik maken van bijzondere leerstoelen en het verheerlijken van de organiserende lobby zullen in de beschreven episode hun rol blijven spelen. De auteur van deze nota maakt ons vervolgens zijn opvattingen over (deze vorm van?) hoger onderwijs deelachtig. Op p. 6 meldt hij:

"De primaire betekenis van zulk een zetel is, aan de economische en staatkundige denkbeelden, die in den Ondernemersraad leven, wetenschappelijke "standing" en "Geltung" te verschaffen. Dit is althans in ons land van veel belang; telkens blijkt dat volmaakt objectieve meeningen en inzichten door het feit, dat de verdediger behoort tot een belangen-groep, reeds door dat feit beschouwd worden als door dat eenzijdig belang te zijn gedicteerd. Deze groote handicap zal ook den Ondernemersraad altoos hinderen, wanneer hy bijvoorbeeld op belastingtechnisch gebied eenig zuiver wetenschappelyk standpunt op den voorgrond wil brengen. Zoodra echter datzelfde denkbeeld, met den toga bekleed, den catheder bestygt, verandert dit en wordt het voor de pers en de "public mind" een wetenschappelyk denkbeeld en oefent het invloed uit in kringen, die hiervoor anders hermetisch gesloten bleven."

Gerretson ziet echter in, dat deze leerstoel alléén niet genoeg invloed in de door hem (of door de Ondernemersraad) gewenste richting uitoefent. Daarom moet de te benoemen functionaris ook nog enige extracurriculaire activiteiten ontplooien. Gerretson wil hem laten optreden "op de sociëteit en desnoods op de roei-club", hem zijn colleges over actuele onderwerpen in artikel- en boekvorm laten publiceren en hem in verschillende genootschappen als inleider of debater over Indische zaken laten causeren. De man moet ook nog "mensen van betekenis, die uit Indië terugkomen, zien over te halen tot het geven van lezingen en in het algemeen trachten een groep te vormen, waarvan hy zelf het organisatorische centrum is." (nota p. 7).

Bij de keuze van de vakken moet men zorgen "niet direct in het vaarwater der andere hoogleeraren" (p. 7) te komen. Men moet zorgen dat "de vakken zóó gekozen worden, dat zy vanzelf gelegenheid bieden tot een wetenschappelijke critiek op de beginselen der tegenstanders" (p. 7). Gerretson ziet hiertoe de mogelijkheid aanwezig in een vak "vergelijkende koloniale wetenschappen". Hij acht het kenmerkend voor Leiden's "dogmatische richting" dat een dergelyke studieopzet aldaar ontbreekt.

"Zoodanige kritiek zou tevens kunnen dienen om onder onze jonge indologen en ook in wydere kring weer meer geloof in en eerbied voor ons bestuur in Indië, zoals het is, te verbreiden en de thans verslappende zedelyke moed om weerstand te bieden aan een overgave van dat deel van het gezag, dat niet mag worden overgegeven in het belang van moederland en kolonie, te versterken." (p. 8).

Naar Gerretson's "bescheiden mening" moet de hoogleraar in spe in het bezit zijn van wetenschappelijke "standing", praktische vorming en een onafhankelijk karakter. Hij acht wetenschappelijke kwalificatie ontontbeerlijk om gezag tegenover Leiden te verwerven.
Het is echter beter

"geen echt vakgeleerde te nemen; dit type van menschen heeft zich gewoonlyk te sterk in theoretische richting ontwikkeld en heeft dienen-gevolge vaak een te enge belangstelling om in een positie als bedoeld geheel te voldoen" (p. 9).

Hierop volgt een profiel dat men voor een zelfportret van Gerretson zou kunnen houden. Hij wil iemand die

"behalve een wetenschappelyke vorming te hebben genoten en bewezen te hebben zelfstandig wetenschappelyk werkzaam te kunnen zyn, tevens een enigszins breede praktische ervaring heeft verkregen door in het groot-bedryf of het bankwezen werkzaam te zyn geweest. Deze persoonlyke nauwe aanraking met het bedryfsleven schynt my een conditio sine qua non voor den te benoemen functionaris. Men kan zeer solide "Finanz-wissenschaft" hebben gestudeerd zonder zelfs nog iets te begrypen van wat men in Engeland de "ethics of capitalism" noemt.
... Slechts wanneer dat, wat hij onderwyst, voor den docent werkelyk leeft, en door voortdurend contact met het bedryfsleven levend blyft, kan er van zyn onderwys werkelyk invloed uitgaan." (p. 9/10).

Omdat Gerretson wel ziet, dat het voor een figuur uit het bedrijfsleven financieel niet erg aantrekkelijk is om te solliciteren en dat een dergelijk persoon bovendien enigszins suspect zal zijn in wetenschappelijke kringen merkt hij op:

"Het is dus wenselyk, dat de benoemde door zyn persoonlykheid het vermoeden van een knechtje van een knechtje van den ondernemersraad te zyn, zoo veel mogelyk uitsluit; in elk geval, dat hy den moed heeft hierboven te staan en zich van een minderwaardige polemiek te spenen."

De auteur van de nota voorspelde zijn eigen toekomst. In 1945, toen hij reeds 20 jaar hoogleraar te Utrecht was, verdedigde hij zijn geesteskind aldus tegen het ondernemers-odium, dat het nog steeds aankleefde:

"... In Utrecht bekommert men zich meer om de hoogte der dividenden, dan om de welvaart van Indië. Van groote, atoombom-achtige uitwerking, mits versterkt met een stevig accent, is ook "Utrecht stinkt naar de petroleum"! Dergelijke bestrijding is eenvoudig en doeltreffend. ... Op dergelijke bestrijding antwoordt men niet." (Gedenkboek IV: 15).

Tenslotte geeft Gerretson nog raad, hoe men de hoogleraar zo goedkoop mogelijk kan krijgen, zo gemakkelijk mogelijk kan lozen (indien nodig) en oppert hij, dat van de Utrechtse hoogleraar De Savornin Lohman, van minister Colijn en van het Ministerie van Koloniën steun kan worden verwacht. Bij de ondertekening

schrijft Ondernemersraadvoorzitter Treub: "geen naam". De ontvangers van de geanonymiseerde nota in zijn definitieve vorm wisten echter uitstekend wie de opsteller ervan was, zoals later zou blijken.

Op 25 september 1923 neemt Treub over de Indologie-plannen contact op met de Wageningse hoogleraar Kielstra. Blijkens een aan Gerretson gerichte brief van die datum werken hijzelf en de Utrechtse hoogleraren Suyling en De Savornin Lohman dan al aan de uitwerking ervan. "

Kielstra wordt Vierte im Bund. In een brief van Treub aan Kielstra van 30 oktober is sprake van contacten via de Amsterdamse bijzonder hoogleraar A.W. Nieuwenhuis met Amsterdamse zakenlieden en van een eventueel inschakelen van het Koloniaal Instituut voor het verwezenlijken van de plannen. Treub voelt echter niet veel voor Amsterdam:

"omdat jongelui daar allicht in milieus zouden komen, die juist minder geschikt zijn. In Amsterdam toch studeren een aantal jongens uit de lagere lagen van den middenstand, die al gauw onder den invloed komen van socialistische en communistische propaganda. Raakten de aanstaande Indische bestuursambtenaren eveneens in dergelijke kringen verzeild, dan zou het geheele doel van meet af worden gemist."

Begin december 1923 brengt het viertal een adviesnota uit voor de Ondernemersraad. De belangrijkste punten uit de nota betreffen: de stichtingsvorm en de relatie met de contribuanten; het kaliber van de hoogleraren en de relatie tussen de leerstoelen en de Utrechtse Universiteit. De stichtingsvorm wordt gekozen om de instelling en de medewerkers daaraan zo onafhankelijk mogelijk te maken, aldus de heren:

"Eene onafhankelykheid die zy, het geen hier wel niet nader behoeft te worden toegelicht, althans tegenover de buitenwereld behoeven om hunne taak behoorlijk te kunnen vervullen " (nota dec. 1923: 1).

Men denkt dit alles door de instelling van een curatorium en een daaraan rapporterende Wetenschappelijke Raad inhoud te kunnen geven. Onmiddellijk daarna verzekeren de heren het ondernemerdom, dat deze onafhankelijkheid toch ook weer niet de spuigaten hoeft uit te lopen:

"Aan den anderen kant is door de benoemingen voor de eerstemaal vast te leggen in de stichtingsakte zoomede door de wyze, waarop de aanvulling van het curatorium is voorgesteld, toch naar onze meening het behoud van het van harentwege te geven onderwijs voldoende verzekerd ... Terwyl tenslotte, indien de stichting in het geheel niet aan haar doel mocht beantwoorden, de oprichters contribuanten, die zich blykens de akte slechts voor bepaalde tyd verbinden, het praktisch in de hand hebben haar bestaan te verlengen, of in het ergste geval ook haar op te heffen." (nota p. 1-2).

In deze nota blijkt wederom hoe groot het belang is dat men hecht aan een goede verbinding (met de Utrechtse Senaat), met name met de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Op het punt van opvulling van de leerstoelen adviseren de heren dat gestreefd moet worden naar wetenschappelijke volwaardigheid en gelijkwaardigheid aan Leiden (ze zullen inderdaad zélf allemaal de faculteit dienen: Gerretson en Kielstra als hoogleraar, Suyling en B.C. de Savornin Lohman als voorzitter, resp. lid van de Wetenschappelijke Raad).

Bij het advies over inrichting en bestuur van de stichting merkt men daarentegen op:

"In dit curatorium schynt ons met het oog op de daaraan toegedachte functies geen plaats voor leden der Utrechtse faculteiten." (nota p. 4).

De namen die wél genoemd worden zijn o.a.: "...de heeren van Aalst, president-directeur der N.H. My., H. Colyn, oud-Minister, Idenburg, oud-Minister, Cort van der Linden, oud-Minister-president,..." het moeten "hoogstaande mannen" zijn (nota p. 4). Treub haalt een streep door de namen en tekent in de marge aan: "niet". De betekenis hiervan is vermoedelijk, dat bij rondzending van de adviesnota de namen moesten vervallen. Rondzending geschiedt, zoals bij alle documenten in deze zaak "zeer-" of "streng vertrouwelijk", op 10 december 1923. De ontvangers zijn de directies van de Ned. Handel Mij., de Bataafsche Petroleum Mij., de Handelsvereniging Amsterdam, de Stoomvaart Mij. "Nederland", de Rotterdamsche Lloyd en de voorzitter van de Bond van Eigenaren van Ned. Ind. Suiker-Ondernemingen (BENISO). Treub vraagt in het begeleidend schrijven om f 50.000,- 's jaars voor de stichting gedurende tien jaren. De beide stoomvaartmaatschappijen als één contribuant beschouwend vraagt hij f 10.000,- van ieder. Het was duidelijk dat Treub een samenwerking tussen alleen de grootste ondernemingen wilde (zie bijlage).

In de eerste paar maanden van 1924 worden voorzichtig personen benaderd (op soms niet geheel ethisch verantwoorde wijze - men was dan ook tegen de "slappe ethiek") die in de opleiding zouden kunnen functioneren. Voorts worden de plannen en de juridische aspecten wat meer uitgewerkt. Ook de vestigingsplaats en wetenschappelijke sponsor-instelling zijn nog niet definitief bepaald. Inmiddels zijn plannen en identiteit van de initiatiefnemers ondanks alle voorzorgen uitgelekt en een hevige perspolemie ontbrandt over de opleiding, zowel in moederland als kolonie. Deze polemie wordt door individuele ondernemers en door de ondernemersraad nauwlettend gevolgd.

De vestigingsplaats voor de opleiding stond nog geenszins vast. Amsterdam is een serieuze kandidaat geweest. Men had hier twee mogelijkheden: het met geld van Indische ondernemingen en rijke families opgerichte Koloniaal Instituut en de juridische faculteit van de Universiteit van Amsterdam konden als moederinstututie fungeren. Het Koloniaal Instituut produceerde n.a.v. Gerretson's nota van 15/6/1923 een streng vertrouwelijk stuk, geschreven door de secretaris C.J. Hasselman. Blijkens het stuk

was Amsterdam toen al afgefallen vanwege "de socialistische elementen in het College van B. en W.", van wie men tegenwerking vreesde (p. 1). Dr. Janssen, ondervoorzitter van het instituut voelde echter wel voor enige medewerking bij examens. Echter: "Dr. Janssen wenscht geen kapitalistische propaganda" (p. 2). Hij vreesde verslechtering van de verhouding met de Gemeente Universiteit van Amsterdam en een eventueel intrekken van de gemeentelijke subsidie aan het Instituut. Voorts vond men, dat in "Leiden" geen "Indië los van Holland"-stemming werd gekweekt, al werd deze stemming daar ook niet tegengewerkt (p. 6).

De wortel van al dat kwaad moest men veeleer zoeken in het boze bolsjewiekendom: "Een principiële strijd zal moeten worden aangebonden tegen het geheele socialisme en communisme" (p. 7).

Het Instituut ontkende niet de noodzaak van zulk een strijd, wilde zelf echter zijn "onzijdig-wetenschappelijke instelling" houden (p. 7). Vanwege socialistische deelname aan het gemeentebestuur ziet men ook de Gemeente Universiteit niet erg zitten als sponsor. Amsterdam valt na deze nota definitief af. Inmiddels is ook bij het voorbereidend viertal Amsterdam als vestigingsplaats niet (meer) acceptabel:

"Bezwaren tegen Amsterdam:

- a) Burgemeester en Wethouders. Men komt hier als het ware bij den duivel te biechten (Wibaut, Vliegen).
 - b) De faculteit zelf is slecht en rood (Cranenburg, Bongers, Kleintjes, van Emden, Scholten, Hijmans).
 - c) Zeer vele ouders wenschen hun jongens niet in Amsterdam te laten studeeren.
 - d) In Amsterdam is ook Gonggrijp zeer gevaarlijk."
- (notulen vergadering 11/1/1924).

N.B. Uit de bijgevoegde geschreven notulen blijkt, dat men onder b met slecht niet kwalitatief, maar moreel slecht bedoelt. De formulering is daar: "de faculteit is heel erg rood".

Op een vergadering van het dagelijks bestuur van de Ondernemersraad met enige industriëlen (5 juni 1924) worden spijskers met koppen geslagen wat betreft richting en financiering van de faculteit. Heel duidelijk blijkt uit de notulen, dat het primaire doel van de opleiding, de levering is van het mensenmateriaal voor voortzetting van het bestaande bestel in Indië, waarvoor een kolonialistisch ingesteld ambtenarenapparaat, met een goed opgeleide inheemse elite en een dito bestuursapparaat aanwezig moest zijn. Hiertoe moet met name de invloed van Snouck Hurgronje en Van Vollenhoven worden tegengegaan. Men kan niet wachten tot ze met pensioen zijn (vgl. notulen pp. II t/m IV).

Ook de algemene richting van het onderwijs komt ter sprake. Men constateert, dat Leiden's invloed steunt op bezieling van de studenten en sympathie voor de Inlander.

"Natuurlijk zal men ook in Utrecht die sympathie moeten hebben maar daar mag men er niet te ver mee gaan. Men mag immers niet in strijd komen

met de ondernemersbelangen. Maar men zal er op moeten wijzen dat de belangen van de bevolking juist worden bevorderd door in te gaan tegen de extremistische richting die den kant van Moskou opdrijft".

Aangezien zoals hierboven gemeld werd f 50.000,- nodig was en de oorspronkelijke vijf stichters (concerns) tezamen slechts f 45.000,- bleken te willen inzetten, moest voor de resterende f 5000,- worden aangeklopt bij een aantal veel kleinere ondernemingen.

Op 27 september 1924 wordt dan het "fonds voor een tweede Indologische opleiding in Nederland" opgericht. Eerst vindt een vergadering plaats in het gebouw van de Nederlandsche Handel-Maatschappij te Den Haag. Daarna wordt ten overstaan van Treub (die kandidaat-notaris was) de stichtingsakte verleden. Zo treden behalve de reeds genoemde maatschappijen ook de Koloniale Bank, de Fa. A. van Hoboken & Co., de Ned. Ind. Spiritus Maatschappij, de Ned. Ind. Landbouw Maatschappij en de Deli-Batavia Maatschappij als stichters op.

De scheepvaart wordt vertegenwoordigd door de Stoomvaart Mij. "Nederland" en W. Ruys & Zonen; de Twentse textiel- en machinefabrieken door de Fa. Gebr. Stork & Co.

Nog tijdens de oprichtingsvergadering heerst twijfel aan het nut en mogelijk welslagen van de opzet. Zo meent de heer Philips (van de Bataafsche Petroleum Mij.) dat:

"het voor de ondernemers nuttiger zou zijn, indien zij zich nog meer op de propaganda ten aanzien van onze koloniën zouden toelagen. Ook voor een dergelijke propaganda is veel geld en moeite nodig, maar spr. gelooft dat deze hieraan beter besteed zouden zijn dan aan de beoogde nieuwe stichting" (notulen p. 3).

Ook de kwestie van de kwaliteit der hoogleraren als tegenwicht tegen "Leiden" komt nogmaals aan de orde (p. 4). De heer Philips twijfelt aan de betrouwbaarheid van de toekomstige hoogleraren:

"Intusschen vraagt spr. zich toch het volgende af. Indien vandaag of morgen prof. Van Vollenhoven precies de tegenovergestelde richting in zou willen slaan, kan hij dat doen. Maar indien een der professoren van de Utrechtse faculteit na eenigen tijd een geheel andere dan de aanvankelijke opvatting zou toegedaan zijn, zou hij dan even vrij zijn die te verkondigen? De heer VAN HASSELT zegt, dat dit geval zich in de praktijk niet zal voordoen. De Nederlanders huldigen een opvatting van het Hooger Onderwijs, volgens welke de hoogleraren geheel vrij zijn in hun taak van voorlichting. Mocht zich ooit iets voordoen in den geest van hetgeen de heer Philips bedoelt, dan zou in het uiterste geval geen andere uitweg mogelijk zijn, dan tot opheffing der geheele stichting over te gaan. Trouwens, het zal de taak zijn van het curatorium voor de bijzondere leerstoelen een keuze te doen van personen, die een waarborg geven van veelzijdigheid in plaats van de eenzijdigheid die de Leidsche heeren kenmerkt... De heer KONING wil er nog op wijzen, dat ieder ondernemer gewend is aan het aanvaarden van een zeker risico. Zoo

zal men ook hier dit kleine risico moeten nemen." (notulen 27/9/1924, p. 5).

Een interessante bijzonderheid t.a.v. een ander ondernemersrisico komt nog aan het licht door een brief van de fabrikant C.F. Stork aan Treub, gedateerd 5 november 1924. Stork spreekt zijn bezorgdheid uit over het mogelijk uitlekken van de namen der stichters van "Utrecht" (van 10 Twentse ondernemingen zendt hij namen en toezeggingen voor bijdragen op) en over de deining die hieromtrent zou kunnen ontstaan. Hij schrijft dan:

"Zakelyk echter zoude het my wel aangenaam zyn als Werkspoor ook mee deed. Voor de Indische zaak zoude dit natuurlyk ook goed wezen, maar ook ons persoonlyk belang is, dat wy er rekening mede houden, dat wy dikwyls achter gesteld worden door de laat ik het nu maar "Wibaut-zyde" noemen. Diezelfde zyde komt in Indië ook voor op andere wyze en wy hebben daarmede als machinefabrikanten én hier te lande én in Indië helaas wel degelyk te rekenen. Het zal my daarom zeer aangenaam zyn als op Werkspoor in deze hetzelfde odium komt te rusten als op ons en ik vind bovendien, dat zy even goed en op het ogenblik zeker beter kunnen bydragen dan wy."

Nadat oprichting en financiering "intern" rond waren, stonden de ondernemers nog voor de taak, de "externe" gang van zaken, vnl. de confrontatie met regering en publieke opinie, soepel te regelen. De perspolemie verliet zeker niet ten voordele van de ondernemers. Het sociaal-democratische dagblad "Het Volk" sprak onomwonden van een "petroleum-faculteit", de N.R.C. en een aantal andere bladen kozen de zijde van Leiden. "Utrecht" werd fel verdedigd door Colijn's blad "De Standaard" en een aantal andere, rechtse bladen. Ook in Indië was de pers verdeeld.

Voor de medewerking der regering zorgde vooral Colijn. Zo heet het in een brief van Gerretson aan Treub (8 november 1924):

"Persoonlyk besprak ik met den heer Colyn de questie van de door de regeering alsnog schriftelyk te geven verklaring; naar aanleg van dat onderhoud geef ik u in overweging, de t.z.t. (aan den Ministerraad?) te richten missive, wat den vorm betreft, even met den heer Colyn te willen overleggen. Het komt er m.i. veel op aanleiding dat hierby op deskundige wys de fameuze snaar van de vryheid, ook van *Hooger* onderwijs, worde getokkeld." (dit laatste uiteraard een verwijzing naar de schoolstrijd, die de confessionelen nog vers in het geheugen lag).

Op 20 juni 1925, het kabinet Ruys de Beerenbrouck waarin Colijn vice-premier was en minister van koloniën a.i. was demissionair, schrijft Van Gybland Oosterhoff, secretaris van de faculteit in spe, aan Suyling: "Vanmorgen sprak ik Minister Colijn. Z.E. was volkomen bereid mee te werken, dat het kabinet, ook al is het demissionair, de beslissing neemt als zijnde een loopende zaak." Hetgeen geschiedde.

Tenslotte dan nog een staaltje van de roerende zorg der ondernemers voor fysiek en geestelijk welzijn van de Indische stu-

derende jeugd. De concept-notulen van de vergadering van de Raad van Toezicht op het Indologisch Fonds (31 januari 1925) leren ons dat:

"De heer *Stork* vreest, dat wanneer in Utrecht inlandsche jongelui zullen komen studeeren, de extremistische elementen ook zoo spoedig mogelijk vat op hen zullen trachten te krijgen en heeft zich afgevraagd, wat hiertegen te doen zou zijn. Hem is bekend, dat de inlandsche jongelui in Leiden te samen hokken en dat sommigen daarbij een armoedig bestaan voeren dat hen, ook door de tegenstelling die zij in het studentenleven zien, naar revolutionairen kant drijft. Hij heeft zich afgevraagd of de beste wijze om deze jongelui in betere banen te leiden, niet zou zijn, voor hen iets te maken dat overeenkomt met het Engelsche University systeem. Hij denkt zich voor hen een tehuis, waarvan aan het hoofd een echtpaar zoude staan, in welk huis zij zouden kunnen inwonen, waarbij hen eenige leiding gegeven wordt en waarbij zij in behoorlijke kringen geïntroduceerd worden. Hij meent dat daardoor een tegenwicht gevormd zal worden tegen verkeerde invloeden."

De rest van het verhaal is simpel. Uit geen van de archiefstukken blijkt dat de faculteit ook maar enige reële tegenwerking gekregen heeft in de fase van oprichting. Wel wordt nog de verdenking geuit, dat "Leiden" de zaak wilde vertragen.

De negatieve opstelling van de Leidse Indologiedocenten - die onder andere bleek in enkele publicaties, waaronder één met de titel "De aanslag op Leiden" (*De Gids*, 1925, 1) - heeft niet veel resultaat gehad. De Indologische Faculteit te Utrecht ging zo-doende op 7 oktober 1925 ongehinderd van start.

3. Discussie

Uit de voorgaande presentatie van gegevens over het ontstaan van de Utrechtse leerstoelen zouden we enige voorlopige conclusies willen trekken. Hopelijk zullen in mondelinge discussies over dit stuk aanzetten en inspiratie voor verder onderzoek en eventueel verdergaande conclusies naar voren komen.

Allereerst: de universiteit bleek gevoelig te zijn voor een welbewuste, goed georganiseerde en kapitaalkrachtige pressiegroep van buiten. Via het instituut der bijzondere leerstoelen, de stichtingsvorm en de medewerking van een (demişsionair) kabinet kon een groep ondernemers een faculteit aan een universiteit toevoegen. De Ondernemersraad deed dit met de uitdrukkelijke bedoeling, invloed uit te oefenen op benoemingen van docenten en op de inhoud van het onderwijs. De meest geëigende rechtsvorm om deze invloed zeker te stellen en de opleiding effectief af te schermen tegen ongewenste invloeden vond zij in de stichtingsvorm. Een verdere garantie hiervoor gaf het zelf selecteren van een curatorium, dat zich verder door co-operatie aanvulde.

Afschermen wilde men zich ook tegenover het wetenschappelijk korps van de Utrechtse universiteit: toegang tot de Utrechtse senaat wil men wél, Utrechtse zetels in het eigen curatorium

niet. Afschermen tegen kritiek in de pers kon men zich door strenge geheimhouding, het negeren van gevoelige punten die in artikelen werden gereleveerd, het schrijven van artikelen (o.a. door Treub), waarin de kritiek op detailpunten werd aangevochten en het zich verlaten op bladen, die positief tegenover de plannen stonden.

Uit vele archiefstukken blijkt, dat men vanaf het prille begin wel last had van een lichte vorm van gêne tegenover de openbaarheid.

Opvallend is ook, hoe men van ondernemerszijde niet alleen de rol van de te benoemen functionarissen en van de Utrechtse universiteit wilde vóórprogrammeren, maar zelfs die van de toekomstige studenten. Men wilde mensenmateriaal kweken voor een ondernemers-gericht beleid in Indië. In hoeverre de ondernemers in dit alles ook geslaagd zijn zal verder onderzoek moeten leren. Bij analyse van de Utrechtse bijdragen zal vermoedelijk blijken, dat zij de Nederlandse wetenschap geen onherstelbare schade hebben toegebracht. Ook m.b.t. het koloniaal beleid werkte de tijd niet in hun voordeel: het gros der abiturienten verliet pas in de dertiger jaren de borst van de alma mater. Bij de collegae in en buiten Utrecht en bij de studenten (o.a. het Corps) werden de nieuwe hoogleraren ook niet met onverdeelde achting ontvangen, blijkens enige protestacties.

Desalniettemin was de Utrechtse opleiding een (o.a.) petroleum-faculteit. Als de docenten en abiturienten ervan een andere rol in het publieke leven hebben gespeeld dan de door de ondernemers bedoelde -, lag dit niet aan deze laatsten. Zij hebben hun best gedaan.

NOTEN

1. Gedenkboek II: 45.

N.B. Er is rond deze hele affaire een heftige persstrijd gevoerd. In het archief van de Ondernemersraad bevinden zich honderden knipsels. Wij hebben er de voorkeur aan gegeven, ons op het primaire materiaal te baseren.

2. Rede van 4 maart 1924 voor de Federatie van Christelijke Patroonsverenigingen in het Gebouw van den werkenden stand te Amsterdam, uitg. Dagblad en Drukkerij: De Standaard, ongedateerd, Amsterdam. Deze passage op p. 26.
3. In: Van Helsdingen, 1941, p. 512.
Men bedenke hierbij, dat het niet-renderende deel van de "nationale rijkdom" in Nederland ongetwijfeld veel groter was dan dat van de investeringen in Indië en dat grondstoffen uit Indië onontbeerlijk waren voor handel en nijverheid in het moederland.
4. Gerretson was ook oud-employé van de "Koninklijke", van welke oliemaatschappij hij een geschiedenis heeft geschreven. Het meest bekend is hij wellicht onder zijn dichterspseudoniem Geerten Gossaert. Als ambtenaar van het Ministerie van Koloniën had hij aan de mijnwet en de Djambi (olie)-concessie gewerkt. Als employé van de "Koninklijke" werkte hij mee aan de eindredactie van beide stukken.

BIJLAGE

De eerste contribuanten van het Indologisch fonds worden vermeld op de eerste pagina van de stichtingsakte, waaruit wij hier citeren. De bedragen komen niet voor in het origineel. Wij hebben ze ontleend aan een iets latere, overigens identieke, versie en hier toegevoegd. De bijdrage van de Koloniale Bank was niet in de stukken te vinden.

Heden den 27en September 1924 verschenen voor mij, M. Treub, notaris te 's Gravenhage

Dr. C.J.K. van Aalst,	President der Nederlandsche Handel- maatschappij	f 5.000,-
D. Bolderhey,	Directeur der Handelsvereeniging "Amsterdam"	f 5.000,-
W.C. Bonebakker,	Directeur der Koloniale Bank	
Mr. J.H. van Hasselt,	Voorzitter van den Bond van Eigenaren van Nederlandsch-Indische Suikerondernemingen	f 10.000,-
A. van Hoboken Jr.,	Lid der firma A. van Hoboken & Co.	f 1.000,-
Th. Jacometti Hzn.,	Directeur der Nederlandsch-Indische Spiritus Maatschappij	f 100,-
J.E.F. de Kok,	Directeur der Bataafsche Petroleum Maatschappij	f 10.000,-
M.C. Koning,	Directeur der Stoomvaart Maatschap- pij "Nederland"	f 5.000,-
W. Ruys, Bzn.,	Lid der firma Ruys en Zonen	
J. Schuit,	Directeur der Nederlandsch-Indisch Landbouw Maatschappij	f 1.000,-
C.F. Stork,	Lid der firma Gebr. Stork & Co.	f 500,-
E.H. de Vries,	Directeur der Deli-Batavia Maat- schappij	f 2.500,-

Geciteerde literatuur

- Burger, D.H., *Sociologisch-economische geschiedenis van Indonesia*, 2 dln. Wageningen/Amsterdam/Leiden, LH/KIT/KITLV, 1975.
- Colenbrander e.a., "De aanslag op Leiden", *De Gids*, 1925, I.
- Esveld, N.E.H. van, *Treub*, Assen, Van Gorcum, 1958.
- Gedenkboek II, *Gedenkboek 2e lustrum Utrechtsche Indologen Vereeniging 1925-1935*, z.p., z.j.
- Gedenkboek IV, *Gedenkboek 4e lustrum Utrechtsche Indologen Vereeniging 1925-1945*, z.p., z.j.
- Helsdingen, van e.a., *Daar werd wat groots verricht*. Amsterdam, 1941.
- Roland Holst, H., *Kapitaal en arbeid in Nederland*, vierde verbeterde en met een deel vermeerderde druk, Rotterdam, Brusse, 1932.